

УДК 343.2

Б. М. Орловський, аспірант

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова
Французький бульвар, 24/26, Одеса, 65058, Україна

ПЕРЕВИЩЕННЯ МЕЖ СЛУЖБОВИХ ПОВНОВАЖЕНЬ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ

Статтю присвячено дослідженню правової природи і особливостей відповідальності за перевищення меж здійснення службових повноважень працівниками правоохоронних органів, військовослужбовцями. Автор висловлюється і обґрунтовується думка, що це є особливий вид кримінальної відповідальності цих осіб, і пропонуються відповідні зміни до Кримінального кодексу України.

Ключові слова: службові повноваження, необхідна оборона, працівник правоохоронного органу, військовослужбовець, перевищення влади, застосування зброї, перевищення меж службових повноважень.

Розбудова в Україні демократичної і соціальної держави передбачає неухильне дотримання прав та свобод людини і громадянина в процесі діяльності державних органів. Особливо це стосується правоохоронних органів держави під час виконання покладених на них завдань і функцій в процесі кримінального судочинства, де відбувається найбільше обмеження прав і свобод людини. В рамках цього постає питання про визначення правової природи відповідальності за перевищення меж здійснення службових повноважень працівниками правоохоронних органів України.

Дослідженням здійснення службових повноважень як обставини, що виключає злочинність діяння, у різні часи займалися такі вчені як Ю. В. Баулін, П. П. Андрушко, М. Д. Дурманов, М. С. Грінберг, Н. Н. Паше-Озерський, В. М. Осадчий та інші. Предметом їх дослідження було поняття та правова природа службових повноважень, їх місце серед інших обставин, що виключають злочинність діяння. В даній статті автор намагається проаналізувати правову природу відповідальності за перевищення меж здійснення службових повноважень, розмежувати її від інших видів кримінальної відповідальності працівників правоохоронних органів та, на основі здійснюваного дослідження, запропонувати відповідні зміни до Кримінального кодексу України (далі — КК України). Актуальність обраної теми також обумовлена значною кількістю судових помилок при визначенні судами правомірності застосування зброї працівниками правоохоронних органів в процесі їх службової діяльності.

Здійснення службових повноважень як нова обставина, що виключає злочинність діяння, обґрунтовувалась у кримінальному праві багатьма вченими [1, 241; 2, 47]. Працівники правоохоронних органів під час нанесення шкоди правопорушнику у випадку застосування зброї та інших спеціальних засобів з метою припинення та запобігання правопорушенням здійснюють виконання своїх службових повноважень, а не знаходяться в стані необхідної оборони. Службові повноваження, на нашу думку, можна визначити як діяння, які здійснюються працівниками правоохоронних органів, військовослужбовцями з метою виконання покладених законом на них завдань і функцій і в межах, передбачених спеціальними законами, що регулюють діяльність цих осіб [3, 211]. Проаналізувавши спеціальні закони, зокрема «Про міліцію» від 20 грудня 1990 р., «Про Службу безпеки України» від 25 березня 1992 р., Статути Збройних Сил України від 24 березня 1999 р. [4]

можна виділити наступні види службових повноважень: 1) попередження, виявлення та припинення злочинів і правопорушень, затримання осіб, які їх вчинили; 2) розслідування і розкриття злочинів, розшук осіб, що їх вчинили; 3) захист і оборона державного суверенітету, територіальної цілісності, економічного, науково-технічного і оборонного потенціалу України, законних інтересів держави та прав громадян від розвідувально-підривної діяльності іноземних спецслужб, посягань з боку окремих організацій, груп та осіб; 4) охорона і забезпечення громадського порядку; 5) забезпечення безпеки дорожнього руху; 6) захист власності від злочинних посягань; 7) виконання кримінальних покарань і адміністративних стягнень; 8) охорона і оборона важливих військових об'єктів, Бойових прапорів, та осіб, яких тримають на гауптвахті або в дисциплінарному батальйоні; 9) забезпечення військової дисципліни та правопорядку серед військовослужбовців. Здійснюючи ці службові повноваження, працівники правоохоронних органів, військовослужбовці мають право наносити шкоду правопорушнику шляхом застосування фізичної сили, спеціальних засобів та вогнепальної зброї у встановлених законом випадках, що є правомірним суспільно корисним вчинком, а не злочином. Саме тому назріла необхідність внесення до КК України у ст. 38¹ нової обставини, що виключає злочинність діяння для цих осіб — «Здійснення службових повноважень» [3, 211].

Відповідно до вищевикладеного, в кримінальному праві необхідно передбачити відповідальність за перевищення меж здійснення службових повноважень, що принципово відрізняється від відповідальності за перевищення влади та службових повноважень і перевищення меж необхідної оборони.

Під перевищенням влади або службових повноважень відповідно до п. 5 Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику у справах про перевищення влади або службових повноважень» необхідно розуміти: а) вчинення дій, які є компетенцією вищестоящої службової особи цього відомства чи службової особи іншого відомства; б) вчинення дій, виконання яких дозволяється тільки в особливих випадках, або з особливого дозволу, або з додержанням особливого порядку, — за відсутності цих умов; в) вчинення одноособово дій, які могли бути вчинені лише колегіально; г) вчинення дій, які ніхто не має права виконувати або дозволяти [5, 7].

Однак при перевищенні меж службових повноважень працівник правоохоронного органу, військовослужбовець хоч і допускає перевищення меж їх здійснення, але має право на їх здійснення відповідно до закону. Відповідальність за перевищення влади за статтями 365 та 424 КК України в таких випадках вони нести не можуть. Тобто, наприклад, працівник міліції, виконуючи свої службові повноваження, застосував вогнепальну зброю для захисту від нападу озброєного палицею злочинця, який настував на нього, відповідно до ч. 2 ст. 15 Закону України «Про міліцію», але при цьому стріляв не по кінцівках злочинця, а в груди, чим заподіяв йому смерть. В цьому випадку він перевищив межі службових повноважень, оскільки мав стріляти по кінцівках злочинця з метою недопущення нападу на себе, тобто неправильно співвідніс суспільну небезпечність нападу і межі захисту. Однак якщо, наприклад, працівник міліції застосував вогнепальну зброю проти злочинця, який після вчинення нетяжкого злочину відмовився пройти до райвідділу і не виражав агресії, тобто не у випадку, передбаченому ст. 15 Закону України «Про міліцію», то він повинен нести відповідальність за перевищення влади або службових повноважень, відповідно до ст. 365 КК України.

Розглянемо це на прикладах з практики. Так, 1 червня 2010 р. о 22.00 екіпаж ДАІ у складі інспекторів Т. і Д., який знаходився на маршруті патрулювання, біля бару «Едем» в селі В. Луганської області побачив групу громадян, які вийшли з бару та сіли в автомобіль ВАЗ-2101. У співробітників ДАІ виникла підозра, що водій П. автомобіля знаходиться в нетверезому стані, і вони, наздогнавши автомобіль, подали сигнал водієві зупинитись. Однак водій, прискоривши швидкість автомобіля, на-

магався втекти від інспекторів. Під час переслідування автомобіль порушника на великій швидкості заїхав в дачне селище і, пошкодивши декілька дачних огорож та заїхавши в глухий кут, зупинився. Підійшовши до автомобіля, інспектори ДАІ зажадали, щоб водій П. вийшов з машини і пред'явив документи. У відповідь на це П. почав лаятися, і коли інспектор Т. витягнув його з салону, П. розпочав бійку з ним, в ході якої зірвав із інспектора кобуру з табельним пістолетом і відкрив вогонь, поранивши другого інспектора Б., який у відповідь на це також відкрив вогонь і тяжко поранив П. Від отриманих поранень П. помер. За результатами проведеного службового розслідування застосування зброї інспектором ДАІ було визнано правомірним [7].

1 жовтня 2008 р. біля 24.00 працівники роти міліції особового призначення «Беркут» УМВС України у Вінницькій області В. Р. і Т., знаходячись на службі по охороні громадського порядку, заїхали на заправку АЗС «WELLS» у м. Вінниці, де побачили К., який голосно розмовляв з друзями, але не вчиняв протиправних дій. В. і Р., підійшовши ззаду до К., нанесли йому удар по ногах і після того, як К. впав на асфальт, здійснили йому залом руки за спину, наділи наручники та відвели до службового автомобіля УАЗ «Патріот» із спеціальними номерними знаками «1084». Після цього працівники «Беркут» відвезли К. до диспансеру для проведення медичного огляду на предмет вживання алкоголю, де К. проходив медичний огляд відмовився. Тоді В. Р. і Т., побивши К., доставили його до ВМУ УМВС у Вінницькій області, де склали рапорти про непокору К. законному розпорядженню працівника міліції і неправдиві пояснення свідків, які не перебували на місці пригоди. Стосовно неправомірного застосування фізичної сили та спеціальних засобів Староміським районним судом м. Вінниці працівників «Беркут» В. Р. і Т. було визнано винними у перевищенні влади і службових повноважень і за ч. 2 ст. 365 КК України кожному з них було призначено покарання у вигляді чотирьох років позбавлення волі з позбавленням права обіймати посади у сфері службової діяльності строком на три роки [8]. Тобто за даних обставин В. Р. і Т. перевищили свої службові повноваження і застосували фізичну силу та спеціальний засіб (наручники) не у випадках, передбачених ст. 12–14 Закону України «Про міліцію».

Співвідношення службових повноважень та необхідної оборони для особи, яка виконує службові повноваження, залежить від того, за яких обставин вона зіткнулась із суспільно небезпечним посяганням. В тих випадках, коли особа піддалася суспільно небезпечному посяганням не під час здійснення своїх службових повноважень, а в приватному житті, як звичайний громадянин, — її дії необхідно оцінювати з точки зору законодавства необхідної оборони. Відповідно, умисне вбивство або умисне заподіяння тяжкого тілесного ушкодження, вчинене службовою особою при перевищенні меж необхідної оборони, кваліфікується за ст. 118 або 124 КК України [5, 8]. Однак коли особа зіткнулась із суспільно небезпечним посяганням під час виконання обов'язків служби, коли, наприклад, вона була у форменому одязі, або виконувала службові завдання, або відрекомендувалась працівником міліції і висунула до порушника владні вимоги, то її дії повинні оцінюватися судом з точки зору інституту службових повноважень і спеціальних нормативно-правових актів, що регулюють її діяльність.

Ми вважаємо, що необхідно також конкретизувати вищевикладені положення про інститут здійснення службових повноважень та перевищення їх меж у Постанові Пленуму Верховного Суду України «Про необхідну оборону» від 26.04.2002 р., в п. 6 якої зазначається, що «представники влади, працівники правоохоронних органів... не підлягають кримінальній відповідальності за шкоду, заподіяну при виконанні службових обов'язків по запобіганню суспільно небезпечним посяганням і затриманню правопорушників, якщо вони не допустили перевищення заходів, необхідних для правомірного затримання злочинця» [9, 17]. У зв'язку із визначенням у КК України інституту службових повноважень як обставини, що виключає зло-

чинність діяння, ми вважаємо, що п. 6 цієї постанови необхідно конкретизувати у наступній редакції: «Представники влади, працівники правоохоронних органів... не підлягають кримінальній відповідальності за шкоду, заподіяну при здійсненні службових повноважень по запобіганню чи припиненню суспільно небезпечних посягань, розшуку і затриманню правопорушників, якщо вони при цьому не допустили перевищення меж своїх службових повноважень».

Узагальнюючи вищезазначене, ми робимо висновок про необхідність закріплення у КК України відповідальності за перевищення меж службових повноважень. На нашу думку, у статтях 118 та 124 КК України необхідно передбачити частину 2, яку потрібно викласти наступним чином:

ч. 2 ст. 118 «Умисне вбивство, вчинене при перевищенні меж здійснення службових повноважень, —

карається обмеженням волі на строк до чотирьох років або позбавленням волі на строк від двох до п'яти років»;

ч. 2 ст. 124 «Умисне заподіяння тяжких тілесних ушкоджень, вчинене у разі перевищення меж здійснення службових повноважень, —

карається обмеженням волі на строк до трьох років або позбавленням волі на строк від одного до трьох років».

На нашу думку, покарання до осіб, які здійснюють службові повноваження, за статтями 118 і 124 КК України повинно бути суворіше, ніж до звичайних громадян за перевищення меж необхідної оборони, оскільки, на відміну від звичайних громадян, ці особи можуть реально оцінити характер та ступінь небезпеки посягання під час здійснення своїх службових повноважень і використати найбільш доцільні методи реагування на правопорушення, відповідно до службових наказів та інструкцій.

Визначення у Кримінальному кодексі України відповідальності за перевищення меж службових повноважень допоможе покращити механізм правового регулювання інституту здійснення службових повноважень і стане ще одним кроком вперед по формуванню в Україні демократичної і соціальної держави.

Література

1. Баулин Ю. В. *Обстоятельства, исключающие преступность деяния.* — Х.: Основа, 1991. — 360 с.
2. Паше-Озерский Н. Н. *Необходимая оборона и крайняя необходимость по советскому уголовному праву.* — М.: Госюриздат, 1962. — 181 с.
3. Орловський Б. М. Застосування зброї працівниками правоохоронних органів: необхідна оборона чи здійснення службових повноважень // *Правова держава.* — 2010. — № 12. — С. 210–213.
4. Закони України «Про міліцію» від 20 грудня 1990 р., «Про Службу безпеки України» від 25 березня 1992 р., *Статуту Збройних Сил України* від 24 березня 1999 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу до документа: <http://zakon.rada.gov.ua>
5. Про судову практику у справах про перевищення влади або службових повноважень: *Постанова Пленуму Верховного Суду України* № 15 від 26 грудня 2003 р. // *Вісник Верховного Суду України.* — 2004. — № 2. — С. 7–9.
6. *Уголовный кодекс Украины: Научно-практический комментарий / Отв. ред. Е. Л. Стрельцов.* — Х.: ООО «Одиссей», 2005. — 864 с.
7. Во время несения службы тяжело ранен сотрудник ГАИ / *Официальный сайт УМВД Украины в Луганской обл. [Электронный ресурс].* — Режим доступа к документу: http://www.lugmia.gov.ua/index.php?subaction=showfull&id=1275474134&archive=&start_from=&ucat=2&
8. Вирок Староміського районного суду м. Вінниці по справі № 1–38–2010 рік / *Єдиний державний реєстр судових рішень [Електронний ресурс].* — Режим доступу до документа: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/9094808>
9. Про судову практику у справах про необхідну оборону: *Постанова Пленуму Верховного Суду України* № 1 від 26 квітня 2002 р. // *Вісник Верховного Суду України.* — 2002. — № 3. — С. 16–19.

Б. М. Орловский, аспирант

Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова
Французский бульвар, 24/26, Одесса, 65058, Украина

ПРЕВЫШЕНИЕ ПРЕДЕЛОВ СЛУЖЕБНЫХ ПОЛНОМОЧИЙ В УГОЛОВНОМ ПРАВЕ УКРАИНЫ

РЕЗЮМЕ

В науке уголовного права существуют различные точки зрения относительно уголовной ответственности за превышение пределов причинения вреда правонарушителю сотрудниками правоохранительных органов, военнослужащими при осуществлении ими своих служебных полномочий. Автором высказывается и обосновывается мнение, что это является превышением пределов их служебных полномочий и предлагается дополнить ч. 2 ст.ст. 118 и 124 Уголовного кодекса Украины положениями об уголовной ответственности сотрудников правоохранительных органов, военнослужащих за эти действия.

Ключевые слова: служебные полномочия, необходимая оборона, сотрудник правоохранительного органа, военнослужащий, превышение власти, применение оружия, превышение пределов служебных полномочий.